

บทที่ 2

พื้นที่ศึกษา บ้านแปกแซม: ชุมชนพื้นที่สูงของชาวไทยภูเขาเผ่าลีซอ

การศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนและสิ่งแวดล้อมจากการดำเนินงานตามโครงการสถานีสาริตและถ่ายทอดการเกษตร ป่าไม้ สิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: กรณีบ้านแปกแซม ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวถึงความเป็นมาของชาวไทยภูเขาเผ่าลีซอและสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา ดังนี้

2.1 ความเป็นมาของลีซอในประเทศไทย

ลีซอ เรียกตนเองว่า “ลีซุ” เป็นชาวเขาเผ่าหนึ่งที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่ต้นน้ำสาละวิน และแม่น้ำโขงทางตอนเหนือของประเทศทิเบต และทางตะวันตกเฉียงเหนือของมณฑลยูนนานในประเทศจีน ได้อพยพลงมาทางใต้เนื่องจากเกิดการสู้รบกันกับชนเผ่าอื่นนับเวลาหลายศตวรรษ ลีซอได้ร่อนถอยเรื่อยลงมาจนในที่สุดก็แตกกระจายกันอยู่ในเมียนมาร์ จีน อินเดีย และประเทศไทย สำหรับการอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยครั้งแรก จากการสอบถามลีซอคนเผ่าคนแก่ที่บ้านลีซอดอยช้าง อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ได้ข้อมูลว่าเข้ามาระหว่างปี พ.ศ.2462 – 2464 อพยพมาจากหมู่บ้านหนึ่งทางตอนใต้ของเมืองเชียงตุงประเทศเมียนมาร์ เข้ามาตั้งฐานอยู่ที่บ้านลีซอดอยช้าง อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ปัจจุบันหมู่บ้านแห่งนี้ยังคงมีอยู่ประมาณ 80 หลังคาเรือน (เดือนใจ คีเทศก์, 2527)

2.1.1 การแบ่งกลุ่มและการกระจายตัวของประชากร

การแบ่งกลุ่มลีซอแบ่งกลุ่มย่อยออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ลีซอลาย และลีซอดำ ลีซอลายหรือบางทีก็เรียกว่าลีซอลูกผสม (เขาเรียกว่าลีซุฝิว-ฝิว แปลว่าลูกผสม) ส่วนใหญ่อยู่ในประเทศไทย มีลีซอดำอยู่จำนวนน้อย คือมีเพียงไม่กี่คน ลักษณะที่แตกต่างกันระหว่าง 2 กลุ่ม คือ การแต่งกายและภาษาพูดไม่เหมือนกัน ภาษาพูดนั้นแตกต่างกันเป็นบางคำแต่พอจะฟังกันเข้าใจ

การกระจายตัว ลีซอมีอยู่ในประเทศจีน อินเดีย เมียนมาร์ และประเทศไทย ซึ่งในประเทศไทยมีอยู่ใน 9 จังหวัดภาคเหนือ คือ เชียงราย เชียงใหม่ พะเยา แม่ฮ่องสอน ตาก

กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ ลำปาง และแพร่ ประชากรลือซอ มีจำนวน 153 หมู่บ้าน 6,530 หลังคาเรือน 37,916 คน คิดเป็นร้อยละ 4.14 ของประชากรชาวเขาทั้งหมดในประเทศไทย

2.1.2 ระบบสังคม

ครอบครัวลือซอ โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก บางครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย เช่น ครอบครัวที่บุตรชายแต่งงานกับหญิงสาว แล้วหญิงสาวเข้ามาอยู่ในบ้านของฝ่ายชายหรือชายเข้าไปอยู่ในครอบครัวของพ่อแม่ฝ่ายหญิง เนื่องจากต้องไปชดเชยแรงงานเป็นค่าสินสอดของฝ่ายหญิง แต่เมื่อถึงเวลาที่สมควรหรือเหมาะสม ชายหญิงที่แต่งงานกันก็จะแยกตัวไปเป็นครอบครัวใหม่ขึ้นเช่นเดียวกันกับครอบครัวของสังคมไทยเรา อย่างไรก็ตามลือนิยมตั้งบ้านเรือนหรือตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กันกับญาติที่เป็นพี่เป็นน้องหรือมีแซ่สกุลเดียวกัน แซ่สกุลของลือซอมีประมาณ 20 แซ่สกุลเศษ มีทั้งสืบเชื้อสายมาจากจีนและเป็นลือซอแท้ ๆ สำหรับที่เป็นลือซอแท้ ๆ มีน้อยกว่าแซ่สกุลที่สืบเชื้อสายมาจากจีน แต่ละแซ่สกุลเขารู้จักกันดี ไม่ว่าจะอยู่ในท้องที่จังหวัดใด มีการเคารพนับถือกันตามลำดับชั้น เมื่อเป็นแซ่สกุลเดียวกัน และอยู่ในกลุ่มย่อยของแซ่สกุลเดียวกัน จะเกี่ยวพาราสีหรือแต่งงานกันไม่ได้

ลือนิยมหรือต้องการมีบุตรชายมากกว่าบุตรสาว อ้างว่าบุตรชายเมื่อเติบโตขึ้นสามารถเลี้ยงดูบิดามารดาได้ แต่บุตรสาวเมื่อเติบโตขึ้นแต่งงานแล้วจะต้องอยู่กับฝ่ายชายการเลี้ยงดูบุตรทั้งบิดามารดาช่วยกันเลี้ยงดูหรือบางทีปู่ ย่า เป็นผู้เลี้ยงดูเด็กในขณะที่พ่อแม่ไปทำงาน ปัจจุบันเมื่อเด็กอายุ 7-8 ขวบ ส่วนใหญ่นิยมให้เด็กเข้าโรงเรียนในหมู่บ้าน หรือโรงเรียนที่อื่น เมื่อ 10 ปีขึ้นไป พ่อแม่จะแยกให้เด็กหญิงเด็กชายนอนกันคนละแห่ง เพื่อป้องกันการกระทำผิดทางเพศระหว่างญาติพี่น้องท้องเดียวกัน

2.1.3 เศรษฐกิจ

เศรษฐกิจของชาวเขาเผ่านี้ขึ้นอยู่กับอาชีพทางการเกษตรเป็นหลักมีการปลูกข้าว ข้าวโพด ฝิ่น พืชผักและการเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ก็มีอุตสาหกรรมในครัวเรือนเป็นอาชีพรอง เช่นการทอผ้า การเย็บปักถักร้อย การทำเครื่องประดับด้วยโลหะเงิน การต้มสุรา มีอยู่บ้างที่มีอาชีพรับจ้างเป็นครั้งคราว

ข้าว ปลูกไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน บางหมู่บ้านปลูกข้าวไม่ได้ผลดีทางราชการได้แก้ปัญหาพร้อมกับหน่วยงานเอกชนโดยการจัดตั้งธนาคารข้าวขึ้น

ข้าวโพด ปลูกไว้สำหรับเลี้ยงสัตว์ อาทิ หมู และไก่ บางแห่งปลูกไว้สำหรับขายเป็นเงินสดหรือพืชเศรษฐกิจ เช่น หมู่บ้านลือซอในจังหวัดเพชรบูรณ์ และกำแพงเพชร ซึ่งเป็นที่พืชทำรายได้ได้ดีแก่ชาวเขาในหมู่บ้าน

พืชผัก ปลูกไว้ในไร่ข้าว ข้าวโพด และไร่อื่น โดยปลูกควบคู่กันไปด้วย ผักที่ปลูก เช่น ฟัก ฟักทอง ถั่วชนิดต่างๆ เผือก มัน ผักกาด ฯลฯ เขาปลูกไว้สำหรับใช้บริโภคในครัวเรือน

การเลี้ยงสัตว์ ลิซอมักจะเลี้ยงหมูและไก่ไว้เพื่อใช้ในพิธีกรรมบูชาผี และเป็นอาหารเลี้ยงม้า และพ่อ ไร่บรรทุกสิ่งของ บางครัวเรือนเลี้ยงวัวไว้สำหรับขายเป็นสินค้า

อุตสาหกรรมในครัวเรือน ในบางหมู่บ้าน เราจะพบเห็นผู้หญิงลิซอบางคนทอผ้า เย็บปักถักร้อยสำหรับไว้ใช้เอง และสำหรับขายเป็นสินค้า การทำเครื่องประดับโลหะเงิน การตีเหล็กทำชิ้นไว้ใช้เอง และบางคนมีฝีมือดีก็รับจ้างยึดอาชีพด้านนี้เป็นประจำก็มี

อย่างไรก็ดี เศรษฐกิจของลิซอยังขึ้นอยู่กับเกษตร การปลูกข้าว ข้าวโพด และพืชผักชนิดต่าง ๆ ซึ่งหน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชนได้เข้าไปส่งเสริมแทนการปลูกฝิ่น ได้แก่พืชผักเมืองหนาว เช่น ผักกาด กะหล่ำปลีสีม่วง ถั่วแขก ถั่วลันเตา มันฝรั่ง มะเขือเทศ ท้อ สาลี่ และมีบางแห่งปลูกข้าวบาร์เลย์เพื่อส่งขายให้บริษัท พืชที่ลิซอหามาปลูกเอง ได้แก่ จิง ซึ่งบางปีราคาดี กิโลกรัมละ 10 บาท ขึ้นไป แต่บางปีราคาตกเหลือกิโลกรัมละ 3-4 บาท เท่านั้น

ภาพ 2.1 การเต้นจะดึ่ ในงานปีใหม่ของชาวเขาเผ่าลิซอบ้านแปกแซม

2.1.4 ระบบความเชื่อถือ

ลืซอยังคงนับถือผีอยู่เป็นส่วนใหญ่ มีอยู่บ้างที่หันมานับถือศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ การนับถือผียังคงพบเห็นในหมู่บ้านโดยทั่วไป มีผีประจำหมู่บ้าน ผีบ้าน ผีเรือน ผีหลวง ผีป่า ผีน้ำหรือผีลำห้วย

ผีต่าง ๆ อาจแบ่งออกเป็นผีดีและผีร้าย ผีดีเป็นผีที่ให้คุ้มครองแก่พวกเขา เช่น ผีประจำหมู่บ้าน ผีบรรพบุรุษ ผีบ้านผีเรือน ส่วนผีร้ายได้แก่ผีป่า ผีคนตายไม่ดี เช่น ผีถูกยิงตาย หรือถูกฟ้าผ่า

ในหมู่บ้านจะมีหมอเมือง เปรียบเสมือนผู้นำทางศาสนาเป็นผู้ทำพิธีบูชาผีประจำหมู่บ้าน จะมีวันศีลทุก ๆ 15 วันต่อครั้ง ซึ่งเขาจะหยุดทำงานกันทั้งหมู่บ้านห้ามใช้มีดหรือของมีคมทุกชนิด แต่การล่าสัตว์ในป่าบางหมู่บ้านไม่มีข้อห้าม

นอกจากหมอเมืองก็มีหมอผีเป็นผู้กระทำตนเป็นสื่อกลางระหว่างผีกับคน โดยเฉพาะเมื่อเกิดความเจ็บป่วยโดยไปทราบสาเหตุ ลืซอจะเชื่อกันว่าถูกผีกระทำเขาจะให้หมอผีมาเข้าทรงเชิญวิญญาณมาสิงในร่างของหมอผี ถ้ามเหตุแห่งความเจ็บป่วย และหมอผีจะเป็นผู้รักษาคนเจ็บป่วย ผลการรักษาก็มีหายบ้างไม่หายบ้าง แต่ปัจจุบันลืซอหันมานิยมการใช้ยาตำราหลวง หรือถ้าเจ็บป่วยหนักก็มักจะเดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาลกันมาก

หมอเมือง และหมอผีไม่มีการสืบสายต่อไปยังบุตรหลาน หมอเมืองเป็นได้โดยการใช้ไม้คว่ำหางยี่ต๋ายเอา ส่วนหมอผีเป็นโดยมีวิญญาณเข้าฝัน หมอทั้งสองประเภทนี้เป็นได้เฉพาะผู้ชาย ผู้หญิงเป็นไม่ได้ อย่างไรก็ตาม บุตรชายของหมอผีมักจะเป็นหมอผีด้วย

2.1.5 การปกครอง

ลืซอไม่มีหัวหน้าเผ่าไม่มีผู้นำสูงสุด ได้สอบถามลืซอบางคนแล้วว่าในอดีตที่มีภูมิภานาอยู่ในประเทศจีนเขามีหัวหน้าสูงสุด เป็นถึงขั้นที่เทียบเท่ากษัตริย์ เป็นผู้บัญชาการในการสู้รบ และเคยยกทัพไปสู้รบกับชนเผ่าอื่นหลายครั้ง

การปกครองของลืซอในระดับหมู่บ้านที่อยู่ในประเทศไทยในอดีตที่ผ่านมาอาจเรียกได้ว่าเป็นการปกครองแบบอนาธิปไตยคือทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกัน ไม่มีใครใหญ่หรือเหนือกว่าใคร ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นจากราชการดูเหมือนจะไม่มีอำนาจอะไรมากนัก เนื่องจากลืซอมีความรู้สึกนึกคิด ว่า “ใหญ่” เท่ากัน มีลืซอบางคนกล่าว ว่าทุกคนเกิดมาแล้วเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ “หัวเท่าเท่ากัน” ความหมายคือไม่มีใครเป็นใหญ่กว่ากัน

การปกครองของลืซอด้วยกันจึงเป็นที่ค่อนข้างยาก แต่เขาก็มีสภาคนเผ่าคนแก่หรือสภาอาวุโส ประกอบด้วยผู้อาวุโสของแต่ละแซ่สกุลในหมู่บ้านรวมตัวขึ้นอย่างหลวม ๆ เป็นผู้ที่ได้รับการเคารพนับถือและการยอมรับจากสมาชิกในหมู่บ้าน ทำหน้าที่ดูแลปกครองรักษา

ความสงบเรียบร้อย ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ทางราชการตัดสินคดีและหรือดำเนินกิจกรรมใด ๆ ที่เป็น ประเพณีหรือสร้างสรรค์สิ่งสาธารณประโยชน์ในหมู่บ้านของตนเอง

เจ้าหน้าที่ของทางราชการหรือผู้ที่มีความรู้ความสามารถและมีความประพฤติ ดี จะเป็นคนไทยหรือลี้ชอกก็ดีเมื่ออยู่ประจำในหมู่บ้านลี้ชอกมักจะได้รับการยกย่องเคารพนับ ถือ และเป็นเสมือนสมาชิกคนหนึ่งของสภาผู้เฒ่าผู้แก่ด้วย ทั้งนี้อยู่ที่ว่าหากเขาได้ประพฤติ ปฏิบัติตนจนเป็นที่ยอมรับของชาวเขาเผ่าลี้ชอ

2.1.6 โลกแห่งธรรมชาติ

โลกและสังคมในปัจจุบันมีความเจริญรวดเร็วมาก โดยเฉพาะความเจริญ ทางด้านวัตถุ ผู้ที่สามารถเสพสุขทางวัตถุได้มากที่สุดก็จะถือว่าเป็นผู้ที่มีความสำเร็จในชีวิตสูงสุด เช่นกัน ดังนั้นทุกคนจึงต่างก็มุ่งหวังและไขว่คว้าไปหาจุดสูงสุดของสังคม ความเจริญทางด้าน จิตใจและความมีคุณธรรมหรือการใช้วิถีชีวิตที่เรียบง่ายดังเช่นชาวเขาเผ่าต่าง ๆ จึงถูกมองไปว่า เป็นผู้ที่มีความล้ำหลังของสังคมไป

ชุมชนชาวเขาเผ่าลี้ชอ ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ท่ามกลางขุนเขาและป่าที่บ ครอบล้อมไปด้วยธรรมชาติอันบริสุทธิ์ และห่างไกลจากความเจริญในแบบสังคมเมือง พวกเขาจึง มีสภาพจิตใจที่ดีและมีสุขตามอัตภาพ สงบและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ ใช้ชีวิตแบบ พึ่งพาตนเองตลอดมา อันเป็นตัวอย่างหนึ่งของชีวิตในโลกปัจจุบันที่เราสามารถมองเห็นได้และ เข้าใจได้ พวกเขาเป็นผู้ที่มีจิตใจรักในธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม มีความอ่อนโยนละเมียดละไมอยู่ใน ตัว มีขนบธรรมเนียมและประเพณีที่ยึดมั่นสืบต่อกันมาตลอดระยะเวลาอันเนิ่นนาน เป็นเพื่อน ร่วมโลกเดียวกัน เป็นมนุษยชาติที่มีสิทธิเสรีเท่าเทียมกับผู้คนทั้งหลายในโลกใบนี้ ฉะนั้น พวกเขา ซึ่งเป็นพลเมืองของประเทศเป็นประชากรของโลกเช่นกัน จึงควรจะได้รับ การดูแลเอาใจใส่เฉก เช่นพลเมืองในส่วนอื่น ๆ ของประเทศโดยทั่วไป

ในการที่จะเดินทางขึ้นไปเยี่ยมเยือนหมู่บ้านชุมชนชาวเขา จึงควรที่จะได้ปฏิบัติ ตนให้เป็นผู้ที่รู้จักวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ของพวกเขาตามสมควร ทั้งควรแสดงความรักความ เมตตา ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามหรือแสดงความรังเกียจต่อพวกเขา ขอให้จงทำตนเองให้เป็นผู้ที่มีจิตใจ ในรักธรรมชาติ และเป็นบุคคลที่อยู่ง่ายกินง่าย พร้อมทั้งจะอิมเอมและซาบซึ้งอยู่กับธรรมชาติ ธารน้ำใสในลำห้วยหรือชื่นชมอยู่กับอากาศ สายลมและเสียงนกร้อง แล้วก็ดื่มด่ำอยู่กับความ งดงามของมวลแมกไม้ที่มีเหล่าผีเสื้อแสนสวยและฝูงผึ้งที่บินเวียนวนดมดมอยู่กับมวลดอกไม้ หลากสีบนยอดคดอย ผู้ที่มีใจรักในการเดินทางด้วยเท้าพร้อมที่จะเข้าไปตามสันเขาและหุบเขา ต่าง ๆ หรือพร้อมที่จะนอนหลับอย่างสบายบนแคร่ไม้ไผ่ภายในกระท่อมหลังเล็ก ๆ บนอ้อมกอด แห่งความหนาวเย็น แล้วจะได้พบความสุขในโลกหนึ่ง (สมัย สุทธิธรรม, 2541)

2.2 ลักษณะทางกายภาพของชุมชนบ้านแปกแซม

ชุมชนลีซอบ้านแปกแซม ก่อตั้งขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2520 (อ้างใน โยธิน จันทวี, 2548) โดยการนำของนายอะเลพะ แซ่ฮี้ ได้อพยพและนำราษฎรเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ครั้งแรก 40 ครอบครัว โดยอพยพมาจากถ้ำง้อบ อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 มีชนเผ่าลีซออพยพมาจากประเทศพม่าอีกจำนวน 50 ครอบครัว และได้อาศัยมาจนถึงปัจจุบัน มีจำนวนครอบครัวเรือนทั้งสิ้น 130 ครอบครัว ชุมชนบ้านแปกแซมแต่เดิมเป็นเพียงหมู่บ้านบริวารของบ้านเปียงหลวง ตำบลเปียงหลวง ซึ่งมีระยะทางห่างออกไปประมาณ 11 กิโลเมตร ต่อมาปี พ.ศ. 2544 จึงได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านแปกแซมโดยถูกต้องตามกฎหมาย

2.2.1 ที่ตั้งและขอบเขต

ชุมชนบ้านแปกแซมตั้งอยู่ที่ 6 ในเขตตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ พิกัดที่ UTM ที่ 467900 เมตรตะวันออก และ 2181100 เมตรเหนือ อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 1,288 เมตร ชุมชนบ้านแปกแซมอยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบของโครงการฯ สถานีสาริตและถ่ายทอดการเกษตร ป่าไม้ สิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ปัจจุบันบ้านแปกแซมตั้งอยู่ที่ 6 ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ มีหมู่บ้านหินแตว ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นหมู่บ้านบริวาร มาจำนวนครัวเรือน 35 ครอบครัว ชุมชนบ้านหินแตวอยู่ห่างจากบ้านแปกแซมเป็นระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร ชุมชนบ้านแปกแซมและบ้านหินแตวเป็นหมู่บ้านเพื่อความมั่นคง พื้นที่ชายแดนตามแนวพระราชดำริในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 เป็นต้นมา

2.2.2 ด้านการศึกษา

ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอเวียงแหง ได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” ให้แก่นักเรียน ปัจจุบันบ้านแปกแซมมีสถานศึกษา จำนวน 1 แห่ง สอนในระดับประถมศึกษา สังกัด กศน. จัดการสอนชั้นพื้นฐานเด็กก่อนวัยเรียน จำนวน 67 คน จัดการศึกษาแก่ผู้ไม่รู้หนังสือ จำนวน 30 คน มีครู จำนวน 1 คน (บุญญฤทธิ์ จันทร์คำ, 2550)

ภาพ 2.2 พบผู้นำหมู่บ้านประสานงานเกี่ยวกับการขอเก็บข้อมูล

2.2.3 สภาพภูมิประเทศ

ชุมชนบ้านแปกแซมมีที่ตั้งสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 1,288 เมตร สภาพพื้นที่อยู่บริเวณที่ลาดเชิงเขา พื้นที่มีความลาดชันประมาณร้อยละ 10-15 บริเวณที่ตั้งชุมชนบ้านแปกแซมเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายแต่เดิมไม่มีต้นไม้ใหญ่ สภาพอากาศในพื้นที่ร้อนและแห้งแล้งในเวลากลางวัน พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกตัดไม้ทำลายป่าและแผ้วถางทำการเพาะปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวไร่ และข้าวโพด อาคารบ้านเรือนที่พักอาศัยกระจายตัวอย่างทั่วไปในเขตพื้นที่ชุมชน

2.2.4 สภาพภูมิอากาศ

เนื่องจากเป็นภูมิประเทศสูงที่มีที่ตั้งอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางโดยเฉลี่ย 1,300 เมตร มีสภาพแวดล้อมเป็นป่าไม้ไม่ผลัดใบ ร้อยละ 70 และไม้ผลัดใบร้อยละ 30 สภาพอากาศจึงมีอากาศหนาวเย็นเกือบตลอดทั้งปี ลักษณะภูมิอากาศแบ่งออกได้เป็น 3 ฤดู ได้แก่

ฤดูฝน มีฝนตกชุกและสม่ำเสมอยาวนาน ตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ และแนวร่องความกดอากาศที่ต่ำที่พาดผ่านประเทศไทย

ฤดูร้อน ช่วงอากาศร้อนมีระยะเวลาค่อนข้างสั้นประมาณสองเดือน ตั้งแต่เดือนมีนาคม ถึงเดือนเมษายนเท่านั้น ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมฝ่ายใต้ เดือนที่มีอุณหภูมิสูงสุด ประมาณ 36.1 องศาเซลเซียส

ฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ และอุณหภูมิต่ำสุดจะอยู่ในช่วงฤดูหนาว ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งพัดพาความหนาวเย็นมาจากประเทศจีน และอุณหภูมิต่ำสุดคือ เดือนมกราคม ประมาณ 13.7 องศาเซลเซียส และประมาณน้ำฝนเฉลี่ยสูงสุด คือ เดือนพฤษภาคมถึงเดือนสิงหาคม เฉลี่ยที่มีประมาณน้ำฝนสูงสุดคือ เดือนสิงหาคม ประมาณน้ำฝนเฉลี่ยสูงสุด คือ 236 มิลลิเมตร ประมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่ำสุด คือ ช่วงเดือนที่ฝนตกน้อยที่สุดคือ เดือนกันยายนถึงเดือนมีนาคม เนื่องจากเป็นช่วงฤดูหนาวจึงมีปริมาณฝนตกน้อย เดือนที่มีปริมาณฝนตกน้อยที่สุด คือเดือนพฤศจิกายน มีประมาณน้ำฝน 1.8 มิลลิเมตร ตกไม่ถึง 1 วันใน 1 เดือน (โครงการสถานีสาธิตและถ่ายทอดการเกษตรฯ, 2549)

2.2.5 ทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าไม้ แหล่งน้ำ ลำธาร) สิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ในพื้นที่รอบ ๆ บ้านแปกแซมมีสภาพป่าที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ ทางหมู่บ้านกับทางโครงการฯ ได้ออกทำการตรวจพื้นที่อย่างต่อเนื่องเพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า การล่าสัตว์ป่า ได้มีการทำแนวกันไฟ ตลอดจนแหล่งต้นน้ำลำธารที่มีอยู่ในพื้นที่ รวมถึงระบบนิเวศที่มักจะถูกทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

แหล่งน้ำหมู่บ้านแปกแซม ใช้แหล่งน้ำจากลำห้วยหกและลำห้วยยาว ประปาหมู่บ้านใช้ระบบประปาภูเขาที่โครงการชลประทานเชียงใหม่ก่อสร้างไว้ มีสระเก็บน้ำ 1,000 ลูกบาศก์เมตร จำนวน 1 บ่อ สระเก็บน้ำ 150 ลูกบาศก์เมตร จำนวน 1 บ่อ สระเก็บน้ำ 24 ลูกบาศก์เมตร จำนวน 1 บ่อ มีถังเก็บน้ำขนาด 300 ลิตร จำนวน 1 ถัง (พีระพงษ์ เรื่องวัฒนา, 2550)

2.3 การใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินของประชากรที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงทั้งบริเวณภูเขาและหุบเขาในภาคเหนือของประเทศไทย ส่วนใหญ่ประกอบด้วยประชาชนที่เป็นชาวเขา (Hill people) หรือชาวไทยภูเขา มีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งมีขนบธรรมเนียมประเพณีแตกต่างกันไปจากชาวไทยพื้นราบ (Grandstaff, 1980) การใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงและบริเวณภูเขามีสถนอของการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรแตกต่างกันไป ส่วนใหญ่มีการใช้พื้นที่เพาะปลูกแบบไร่เลื่อนลอย มีการปลูกพืชที่ใช้เป็นอาหารหลากหลายชนิด ซึ่งรูปแบบการใช้ที่ดินดังกล่าว Kunstadter และคณะ, (1978) ได้แบ่งออกเป็น 4 ประเภท

ด้วยกันตามลักษณะของการใช้ที่ดินและการละทิ้งไว้เป็นไร่ร้างตามระยะเวลาแตกต่างกัน เฉพาะพื้นที่สูงและภูเขาที่มีอยู่ 3 ประเภท ส่วนอีกประเภทหนึ่งเป็นระบบการใช้ที่ดินปลูกพืชถาวร ทำสวน เช่น ไม้ผลต่าง ๆ ทำไร่ปลูกพืชผสมป่า เช่น ไร่ชาหรือสวนเมี่ยง เป็นต้น ระบบการใช้ที่ดิน 3 ประเภท ข้างต้นมีลักษณะดังนี้

1) ระบบการใช้พื้นที่เพาะปลูกระยะสั้นและทิ้งไว้เป็นไร่ร้างระยะสั้น ๆ (Short Cultivation-Short Fallow) ระบบนี้ส่วนใหญ่เป็นการเกษตรของคนไทยหรือคนเมืองทางภาคเหนือที่มีการทำไร่ยังคงใช้วิธีแบบดั้งเดิมคือ โค่นถางป่า เผาป่า และปลูกพืช ทำให้ดินเสื่อมเร็ว ช่วงเวลาที่ทิ้งร้างไว้สั้น ๆ ทำให้พืชที่ขึ้นไม่ว่าจะเป็น ไม้พุ่ม ต้นไม้เล็ก ๆ และวัชพืชต่าง ๆ เจริญเติบโตไม่เพียงพอ ดินสะสมอินทรีย์วัตถุจากพืชน้อย เกษตรกรกลับมาใช้พื้นที่ดังกล่าวอีก โดยที่ดินยังฟื้นตัวไม่มากนัก เกษตรกรได้ผลผลิตต่ำไม่ว่าจะปลูกข้าว ข้าวโพด พืชผักต่าง ๆ

2) ระบบการใช้ที่ดินปลูกพืชระยะสั้น ๆ และทิ้งเป็นไร่ร้างยาวนาน (Short Cultivation-Long Fallow) รูปแบบของการใช้ที่ดินเพื่อการทำไร่เลื่อนลอยดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นระบบการใช้พื้นที่หมุนเวียนของชาวเขาเผ่าละว้าและกะเหรี่ยง ซึ่งนิยมใช้พื้นที่บริเวณที่ราบเชิงเขา ลาดไหล่เขา ลูกเนินสูงและหุบเขาแคบ ๆ ความสูงระหว่าง 700 -1,000 เมตร การใช้ที่ดินเพาะปลูก 1 ปี ทิ้งเป็นไร่ร้างประมาณ 6 ถึง 7 ปี หรือยาวนานกว่านี้ การทิ้งพื้นที่เป็นไร่ร้างนาน ๆ ทำให้ป่ารุ่นสองฟื้นคืนสภาพได้รวดเร็ว เกษตรกรนิยมปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ถั่วต่าง ๆ เผือกมัน พริก พืชผักต่าง ๆ ไว้เป็นอาหารในครัวเรือนเหลือขายบ้างเล็กน้อย

3) ระบบการใช้ที่ดินปลูกพืชระยะยาวและปล่อยทิ้งเป็นไร่ร้างยาวนาน (Long Cultivation-Very Long Fallow) ระบบการใช้ที่ดินประเภทนี้โดยทั่วไปอยู่ในระดับความสูงระหว่าง 1,200 -1,500 เมตร บริเวณลาดไหล่เขา สันเขา ส่วนใหญ่เป็นชาวเขากลุ่มที่เคยปลูกฝิ่นในอดีต ได้แก่ ชนเผ่าม้ง ลีซอ มูเซอร์ อีก้อ เฮ่า และจิ้นฮ่อ ชาวเขากลุ่มนี้บางเผ่าเพิ่งอพยพเข้ามาอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทยเวลาไม่นานนัก ระบบการใช้ที่ดินแต่เดิมมีการบุกเบิกโค่นถางป่าใหม่ ใช้พื้นที่ปลูกพืชนานถึง 5 ปีหรือมากกว่า เมื่อผลผลิตฝิ่นน้อยลงก็ใช้พื้นที่ปลูกข้าวไร่ พืชผักต่าง ๆ สำหรับเป็นอาหารของครอบครัว หลังจากนั้นก็จะทิ้งเป็นไร่ร้าง ทั้งนี้การใช้พื้นที่ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณลาดไหล่เขาที่มีความลาดชันมาก ๆ ปัญหาการกัดเซาะสึกกร่อนและการพังทลายของดินมีมาก เป็นเหตุให้ดินเสื่อมรวดเร็ว เมื่อได้ผลผลิตน้อยลงชาวเขาก็จะทิ้งเป็นไร่ร้างไว้ พืชอื่นโดยเฉพาะ ไม้พุ่ม และป่าไม้จะกระจายเข้าไปน้อย ส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยหญ้าคาและสาบเสือ เกิดไฟป่าลุกลามเข้าไปทุก ๆ ปี การสืบต่อเนื่องของพืชโดยเฉพาะป่าไม้จึงมีน้อย พืชที่ปลูกส่วนใหญ่ได้แก่ ข้าวโพด ข้าวเจ้า ฝิ่น (ปัจจุบันลดลงน้อยมาก) พืช ผักต่าง ๆ มันฝรั่ง และอื่นๆ ใช้เป็นอาหารในครัวเรือนเหลือขายบ้างเล็กน้อย

ลักษณะการใช้ที่ดินของกลุ่มที่ 3 นี้เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างร้ายแรง ดินเสื่อมเร็วเพราะการใช้พื้นที่ไม่ถูกวิธีทำให้มีการโยกย้ายไปหาพื้นที่ใหม่ต่อไป ปัจจุบันหลายแห่งไม่มีป่าไม้ที่สมบูรณ์เหลืออยู่ แม้แต่บริเวณป่าต้นน้ำลำธารก็ถูกบุกรุกโค่นถางป่าเพื่อการปลูกพืชดังกล่าว เป็นปัญหาให้แก่ท้องถิ่นภูมิภาคและของประเทศตลอดมา

ตาราง 2.1 ปฏิทินกิจกรรมการเกษตรและสังคมของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านแปกแซม

เดือน	กิจกรรมการเกษตร	กิจกรรมทางสังคม
มกราคม	โค่นถางป่าเตรียมพื้นที่เพาะปลูกและกรีดยีน	เทศกาลปีใหม่
กุมภาพันธ์	โค่นถางป่าไร่เก่า) กรีดยีน	วันไหว้อาปาใหม่ซี (เทพเจ้าประจำหมู่บ้าน)
มีนาคม	เผาป่า (ปลายเดือน) ถางไร่	วันคำหัวหลุมฝังศพบรรพบุรุษ
เมษายน	เผาป่า เก็บเศษไม้เผาใหม่ ปลูกข้าวโพด	พิธีเซ่นไหว้ผีใหญ่เจ้าที่
พฤษภาคม	ปลูกข้าวโพด พืชผักที่ใช้บริโภคในครัวเรือน	
มิถุนายน	ปลูกข้าวไร่ กำจัดวัชพืชไร่ข้าวโพด	ไหว้ผีไร่ (กลางเดือน)
กรกฎาคม	กำจัดวัชพืชทั้งไร่ข้าวและข้าวโพด	พิธีเซ่นไหว้บรรพบุรุษ
สิงหาคม	เก็บเกี่ยวข้าวโพด	
กันยายน	หว่านเมล็ดฝิ่นและปลูกพืชผักผสมในไร่ฝิ่น	
ตุลาคม	เก็บเกี่ยวข้าวไร่	วันกินข้าวใหม่
พฤศจิกายน	เก็บเกี่ยวข้าวไร่	
ธันวาคม	โค่นถางป่าเตรียมพื้นที่ เริ่มกรีดยีนปลูกตั้งแต่กันยายน	

ที่มา: จันทบูรณ์ สุทธิ, (2525) และข้อมูลสนาม

2.3.1 ไร่เลื่อนลอย – ระบบเกษตรบนพื้นที่สูง

จากการศึกษาของ Kunstadter และคณะ ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น พบว่า การทำไร่เลื่อนลอยเป็นระบบการเกษตรที่ยังคงทำกันอยู่ จากอดีตถึงปัจจุบันถึงแม้ว่าจะมีบางชุมชนของพื้นที่สูงปรับเปลี่ยนวิธีการเกษตรไปบ้าง จากผลพวงของการพัฒนาและความช่วยเหลือจากหน่วยงานทั้งของรัฐและเอกชน แต่ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่สูงและภูเขาส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพทำไร่เลื่อนลอย จัดเป็นระบบเกษตรหนึ่งที่ใช้พื้นดินแต่ละแปลงปลูกพืชระยะสั้น ๆ แล้วปล่อยให้ทิ้งร้าง ซึ่งระบบเกษตรนี้รวมถึงการตัดโค่นป่า ถางป่า และเผาเพื่อเตรียมพื้นที่ให้โล่งเตียนใช้เพื่อการปลูกพืชอาหารหรือพืชอื่นในช่วงระยะเวลา 2 – 3 ปี หรือมากกว่า เมื่อดินเสื่อมขาดความอุดมสมบูรณ์ได้ผลผลิตต่ำหรือถูกวัชพืชรบกวนเสียหาย ก็จะโยกย้ายไปหาที่ใหม่ต่อไป การที่เกษตรกรปลูกพืชซ้ำในแปลงเดียวกันหลายปีทำให้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน บางแห่งอาจมีการทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ข้างเคียง ซึ่งปล่อยให้ว่างไว้เป็นไร่ร้างมาก่อน (จันทบูรณ์ สุทธิ, 2524 En.Wikipedia,2008)

การทำไร่เลื่อนลอยบางแห่งเรียกว่า ระบบการเกษตรที่ตัดฟันโค่นเผา (Slash-and-burn) คือ การตัดโค่น ถางป่า และเผาป่าเพื่อเตรียมพื้นที่ทำไร่ ปลูกพืชอาหาร พืชเศรษฐกิจบางประเภท เช่น อุดมที่มีการใช้พื้นที่ปลูกฝิ่น เพราะผลผลิตมีราคาดี และเป็นที่มาของรายได้ของชาวเขากลุ่มปลูกฝิ่น ปัจจุบันรัฐบาลได้ใช้นโยบายลดและปราบปรามการปลูกพืชเสพติด และส่งเสริมให้ปลูกพืชไม้ผลบางชนิดทดแทนฝิ่นแล้ว อย่างไรก็ตามการตัดโค่นป่า ถางป่าแล้วเผาเป็นการทำลายป่าไม้รวมทั้งบริเวณแหล่งต้นน้ำลำธาร พื้นที่ถูกทิ้งร้าง วัชพืชโดยเฉพาะหญ้าคาและสาบเสือรุกรานเข้าไป หน้าแล้งเกิดไฟไหม้ป่าทุกปี การทำไร่เลื่อนลอยบริเวณพื้นที่สูงลาดไหล่เขาและภูเขา เมื่อฝนตกลงมาก่อให้เกิดการพังทลายของดินอย่างรุนแรง การไหลบ่าของน้ำลงสู่ที่ต่ำอย่างรวดเร็ว เพราะการขาดป่าไม้คอยชะบั้นน้ำไว้เกิดพื้นดินถล่ม เกิดอุทกภัยเป็นประจำ ในหน้าแล้งขาดแคลนน้ำเพราะขาดป่าไม้ที่ช่วยอุ้มน้ำไว้ ส่งผลกระทบต่อทั้งประชาชนพื้นที่สูงและคนพื้นที่ราบได้รับผลเสียหาย (Grandstaf,1980, จันทบูรณ์ สุทธิ, 2524 อ้างแล้ว)

2.3.2 ระบบเกษตรของชาวลีซอ

การทำเกษตรของชาวเขาเผ่าลีซอ ส่วนใหญ่จะเป็นการปลูกพืชแบบทำไร่ย้ายที่ (Shifting Cultivation) มาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งการเกษตรดังกล่าวบางครั้งเรียกว่า การเกษตรแบบจารีตประเพณี การปลูกพืชส่วนใหญ่เป็นพืชอาหารในครัวเรือน ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด พืชผักต่าง ๆ พริก ผักกาด ถั่ว พัก ผือก แฝง มะเขือเทศ มันเทศ มันฝรั่ง และอื่น ๆ ส่วนพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ฝิ่น ซึ่งอดีตเป็นพืชหลักที่ทำรายได้แก่ครัวเรือน (จันทบูรณ์ สุทธิ, 2524, Dessaint, 1972)

ในระบบการปลูกพืชเริ่มตั้งแต่การเตรียมพื้นที่ การโค่นถาง เผาป่า การปลูกพืชแต่ละประเภทตั้งแต่พืชอาหารมนุษย์ พืชอาหารสัตว์ พืชเศรษฐกิจ พืชผักสวนครัว พืชไร่อื่น ๆ รวมทั้งพืชยืนต้น มีการใช้แรงงานในครัวเรือน แรงงานจ้าง แต่ละขั้นตอนของการปลูกพืชทั้งการดูแลรักษา การเก็บเกี่ยวผลผลิต เป็นต้น แต่ละขั้นตอนมีการดำเนินงานตามระยะเวลาต่าง ๆ (ดูตารางที่ 4.14 ปฏิทินการปลูกพืชของชาวเขาเผ่าลีซอ) ดังนี้

ก) การเตรียมพื้นที่ เนื่องจากบริเวณที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำการเกษตรอยู่บนพื้นที่สูงตามลาดไหล่เขา สันเขาและภูเขา ซึ่งชาวลีซออาศัยอยู่ในระดับความสูงมากกว่า 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลขึ้นไปจนถึงระดับความสูงไม่เกิน 1,500 เมตร พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยป่าดิบเขาที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นหนาแน่น เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของแม่น้ำสายสำคัญ ๆ ระยะเวลาแรกชาวลีซอจะเลือกพื้นที่ใกล้หมู่บ้านก่อน แ่่นาน ๆ เข้าพื้นที่ป่าลดลง การเตรียมพื้นที่ก็จะห่างไกลหมู่บ้านมากขึ้น กรณีของบ้านแปกแซม พื้นที่ทำไร่ปัจจุบันอยู่ห่างจากหมู่บ้านโดยระยะทางประมาณ 2 – 4 กิโลเมตร

การเตรียมพื้นที่ของชาวลีซอ เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วก็จะเริ่มตัดโค่นต้นไม้ที่เป็นป่าดั้งเดิมหรือป่ารุ่นสองในพื้นที่เคยเป็นไร่ร้างมาก่อน งานโค่นถางป่าเป็นงานของผู้ชาย ส่วนต้นไม้ขนาดเล็ก ไม้พุ่ม เถวัลย์เป็นงานของผู้หญิงและเด็ก การโค่นถางป่าจะเริ่มในเดือนธันวาคมถึงกุมภาพันธ์ และจะทิ้งป่าที่โค่นถางลงแล้วปล่อยให้แห้งประมาณ 1 เดือนหรือมากกว่า ส่วนใหญ่จะทิ้งไว้ในเดือนมีนาคมถึงต้นเดือนเมษายน

การเผาไร่ จะเริ่มในเดือนเมษายน ซึ่งเป็นช่วงฤดูแล้ง การจุดไฟเผาจะจุดหลังเที่ยงวัน ผู้ที่ทำไร่ใกล้ ๆ กัน จะเผาพร้อม ๆ กัน หน้าที่ในการเผาป่าเป็นของผู้ชาย ถ้าต้นไม้ที่ถูกเผาไหม้ไม่หมดจะมีการเผาอีกครั้งหนึ่งหรือเก็บเศษไม้ กิ่งไม้ ที่ไหม้ไม่หมดมาเผาไหม้ งานระยะหลังเป็นหน้าที่ของผู้หญิงและเด็กช่วยกัน รวมทั้งการกำจัดวัชพืชก่อนเพาะปลูกด้วย (จันทบูรณ์ สุทธิ, 2524 และ Dessaint, 1972) ปัญหาจากการเผาป่าเพื่อเตรียมพื้นที่ทำไร่ บ่อยครั้งที่ไฟลุกลามไปไหม้พื้นที่ป่าธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรังที่มีต้นไม้ทั้งใบส่วนใหญ่ในฤดูแล้ง ดังนั้น ไฟป่าจึงเป็นส่วนหนึ่งที่เกิดจากชาวเขาเผาป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย

ข) การเพาะปลูกพืชไร่ มีพืชไร่หลายชนิดที่ชาวลีซอปลูกภายหลังจากการเตรียมพื้นที่แล้ว และเมื่อฝนตกลงมาครั้งแรกปลายเดือนมีนาคมหรือช่วงระหว่างปีใหม่เมือง (สงกรานต์) เกษตรกรชาวลีซอเชื่อว่าดินจะอ่อนนุ่มพืชที่เลือกปลูกขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นที่เปิดใหม่หรือเก่า ถ้าเป็นพื้นที่ใหม่พืชที่ปลูกได้แก่

ข้าวโพด ซึ่งข้าวโพดที่ลีซอปลูกได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เรียกว่าข้าวโพดเจ้า มีข้าวโพดข้าวเหนียวและข้าวโพดคั่ว ซึ่งแต่ละชนิดใช้เวลาการปลูกและเก็บเกี่ยวไม่เท่ากัน การใช้

แรงงานปลูกจะใช้ผู้หญิง ซึ่งเริ่มปลูกตั้งแต่เดือนเมษายน การดูแลรักษาและกำจัดวัชพืช ข้าวโพด
เจ้า ใช้เวลาประมาณ 4 เดือนครึ่ง เก็บเกี่ยวในเดือนสิงหาคม ส่วนข้าวโพดข้าวเหนียวใช้เวลา 3
เดือนเศษ เก็บเกี่ยวในเดือนกรกฎาคม (Dissaint, 1972 อ้างแล้ว)

ในช่วงเวลาดูแลข้าวโพด เกษตรกรมักจะปลูกพืชผักสวนครัว เช่น ผักกาด ถั่ว และ
อื่น ๆ เพื่อใช้เป็นอาหารของครอบครัว การเก็บเกี่ยวส่วนใหญ่จะใช้แรงงานภายในครอบครัว แต่
หากปลูกมากก็จะใช้แรงงานแลกเปลี่ยนในหมู่บ้านช่วยเหลือกัน ผลผลิตจากข้าวโพดบางส่วนใช้
เลี้ยงสัตว์ บางส่วนใช้บริโภคเป็นอาหารเสริม และบางส่วนใช้หมักกลั่นสุราพื้นบ้านเพื่อใช้ใน
งานพิธีกรรมต่าง ๆ งานสังสรรค์ปีใหม่หรืออื่น ๆ

การปลูกฝิ่น ฝิ่นเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของชาวเขาหลายชนเผ่า จากอดีตที่ผ่านมา
การปลูกฝิ่นบนพื้นที่สูงมากและพื้นที่ส่วนมากที่ถูกโค่นถางโล่งเตียนถึงปัจจุบัน เป็นการใช้พื้นที่
เพื่อการปลูกฝิ่นและมีการป้องกันและปราบปรามเนื่องจากเป็นพืชเสพติดผิดกฎหมาย ชาวไทย
ภูเขาจึงหันมาปลูกพืชทดแทนฝิ่น แต่ยังมีส่วนน้อยที่ลักลอบปลูกตามไหล่เขา หุบเขาสูงเพื่อใช้
ภายในครัวเรือน

ฝิ่นจะถูกหว่าน โดยแรงงานผู้ชายในเดือนกันยายนและตุลาคม หลังจากหว่านเมล็ดจะมี
แรงงานผู้หญิงและผู้ชายกลบเมล็ดฝิ่น การใช้พื้นที่ปลูกฝิ่น ชาวเขาส่วนใหญ่เลือกพื้นที่ใหม่ โคน
ถางป่าใหม่และใช้ปลูกฝิ่นประมาณ 2 ปี หลังจากนั้นใช้ปลูกข้าวไร่ ตามด้วยการปลูกพืชผักต่าง ๆ
การดูแลไร่ฝิ่นจะทำการปราบวัชพืชครั้งแรก เมื่อต้นฝิ่นสูงประมาณ 4 – 5 เซนติเมตร พร้อมทั้งตัด
ต่อขังข้าวโพดที่ใช้เป็นร่มเงาในระยะแรก มีการถอนสาบระยะ เลือกไว้ต้นที่สมบูรณ์แข็งแรงใน
ระยะห่างประมาณ 50 – 70 เซนติเมตร แต่โดยทั่วไปจะพบเห็นต้นฝิ่นเจริญงอกงามในระยะห่าง
ประมาณ 5 – 20 เซนติเมตร หลังจากนั้นมีการกำจัดวัชพืชครั้งที่สอง เมื่อฝิ่นมีอายุได้ประมาณ 2 –
2 เดือนครึ่ง และทำการกำจัดวัชพืชครั้งสุดท้ายเมื่อฝิ่นได้อายุ 3 เดือน ฝิ่นเริ่มออกช่อดอกและติดผล

การกรีดยังเริ่มตั้งแต่เดือนธันวาคมไปจนถึงเดือนมีนาคม และการใช้แรงงานใน
ครัวเรือนทั้งหญิงและชาย การกรีดยังเริ่มประมาณ 9 นาฬิกา ตอนเช้าและช่วงบ่าย 15 นาฬิกา
ตอนเย็น ซึ่งฝิ่นจะให้มากกว่าช่วงอื่น การใช้แรงงานส่วนมากจะไม่มีแรงจ้างแรงงาน เพราะ
ฝิ่นมีราคาแพงผู้ปลูกเกรงจะสูญเสียไปได้ (Dissaint, 1972 อ้างแล้ว)

ในระหว่างการปลูกฝิ่น เกษตรกรนิยมปลูกพืชผสมลงไปด้วย ได้แก่ ผักกาดเขียว
กะหล่ำปลี แดงกวา ฟักทอง พริก เผือก มัน อื่น ๆ เพื่อใช้เป็นอาหารของครัวเรือนบางส่วน
จำหน่ายบ้างเล็กน้อย

ข้าวไร่ จัดเป็นพืชที่สองที่ชาวเขาปลูกภายหลังปลูกข้าวโพดแล้ว ระยะเวลาในการ
ปลูกข้าวไร่เริ่มปลูกตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายน เป็นช่วงต้นฤดูฝน การปลูกข้าวไร่มีทั้งข้าว

เจ้าและข้าวเหนียว ซึ่งข้าวเจ้าปลูกไว้บริโภค ส่วนข้าวเหนียวใช้เป็นอาหารเสริมทำขนมในงานเทศกาลต่าง ๆ และแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อื่น ๆ

การปลูกข้าวไร่ใช้วิธีหยอดหลุม โดยผู้ชายทำหน้าที่ใช้ไม้ปลายแหลมเจาะเป็นหลุม ส่วนผู้หญิงเดินตามทำหน้าที่หยอดเมล็ด หลุมละ 5 – 10 เมล็ด ระยะแถวห่างประมาณ 30 เซนติเมตร อายุของข้าวไร่ตั้งแต่ปลูกไปถึงเก็บเกี่ยวใช้เวลาประมาณ 5 เดือน การกำจัดวัชพืช บางแห่งทำเพียงครั้งเดียว บางแห่งอาจกำจัดวัชพืชในไร่ข้าว 2 – 3 ครั้ง

การเก็บเกี่ยวจะเริ่มประมาณเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน การเกี่ยวข้าวใช้แรงงานทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ส่วนการนวดข้าวและฝัดข้าวใช้แรงงานผู้ชายเฉพาะคนหนุ่ม มีการใช้แรงงานในครัวเรือนและแรงงานแลกเปลี่ยนในหมู่บ้าน (Dissaint, 1972, จันทบูรณ์ สุทธิ, 2524)

พืชสวนครัวและพืชอาหารเสริม พืชดังกล่าวที่ลิขอปลูกถือได้ว่าเป็นพืชหลักเช่นกัน เพราะเป็นพืชที่ใช้เป็นอาหารประจำวันด้วย การปลูกพืชสวนครัวและพืชอาหารเสริม เช่น พืชผสมไร่ข้าวโพด ได้แก่ ถั่วต่าง ๆ ฟักทอง แตงกวา ผักกาด หัวหอม กระเทียม ผักกาดเขียว กะหล่ำปลี มะเขือพันธุ์ต่าง ๆ บวบเหลี่ยม บวบหอม โดยเฉพาะผักกาดเขียวมีการปลูกหลายครั้ง ในไร่ข้าวโพด นอกจากนี้ยังเป็นพืชผสมในไร่ข้าวไร่ มีบางชนิดที่ปลูกต้นฤดู และบริโภคในครัวเรือน ฤดูเพาะปลูกประมาณเดือนสิงหาคม กันยายน ก็มีการปลูกพืชเสริมอีกครั้ง ส่วนพืชอาหารเสริมได้แก่ เผือก มันมือเสือ ข้าวฟ่างหวาน มันเทศ มันสำปะหลัง มะละกอ ก๋วย มัถฝรั่ง พันธุ์ลิขอ อ้อย แดงไทย และมันแกว เป็นต้น

ค) การปลูกพืชยืนต้น หลายพื้นที่ของชนเผ่าลิขอตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งมากขึ้น จึงมีการปลูกพืชยืนต้นที่ให้ประโยชน์ทั้งเป็นอาหารและเป็นรายได้เสริมบางส่วน เช่น ท้อ มะม่วง ฝรั่ง ส้มโอ ขนุน ระยะเวลาหลังมีการส่งเสริมปลูกกาแฟ ชา บางแห่ง และได้มีการแนะนำไม้ผลเมืองหนาวบางชนิด เช่น พลับ สาลี่ บ๊วย ท้อพันธุ์ โลกวิทย์ เป็นต้น ไม้ยืนต้นเหล่านี้ชาวลิขอได้รับการส่งเสริมแนะนำจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องปลูกทดแทนฝิ่นและเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือนด้วย

2.4 ไร่เลื่อนลอยกับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม

ตามที่กล่าวมาแล้ว บริเวณพื้นที่สูงและภูเขาทางภาคเหนือของไทยมีระดับความสูงตั้งแต่ 1,000 เมตร จากระดับน้ำทะเลขึ้นไป เป็นบริเวณที่มีสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะป่าไม้ปกคลุมหนาแน่น ป่าดังกล่าวเป็นป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest) ที่มีพรรณไม้หลากหลายชนิดกระจายตั้งแต่ลุ่มต่ำห้วยถึงสันเขาและยอดเขา ชนิดและประเภทของพรรณไม้ซึ่ง Tem Smitinand (1978) ได้อธิบายไว้ดังนี้

ป่าดิบเขาในระดับต่ำความสูงตั้งแต่ 1,000 เมตรขึ้นไป ป่าส่วนใหญ่จะมีไม้ตระกูลก่อ (Chestnuts) ชนิดต่าง ๆ เช่น ก่อหม่น (*Lithocarpus elegans*) ก่อใบเลื่อม (*L. aggregatus* *Castanopsis*) และยังมีไม้ชนิดอื่นขึ้นปะปน เช่น ทะโล้ เหมือน ก่ายาน เป็นต้น

ป่าดิบเขาในระดับสูง พบในระดับความสูงตั้งแต่ 1,400 เมตรขึ้นไป บริเวณพื้นที่ดังกล่าว จะมีหมอก ละอองไอน้ำจากเมฆ ปกคลุมบางช่วงระยะเวลาทำให้มีความชื้นสูง บริเวณต้นไม้ต่าง ๆ จะมีมอสจับเกาะมากขึ้น พืชพรรณไม้โดยเฉพาะไม้ตระกูลก่อ (*Castanopsis*) มีหลายชนิด เช่น ก่อเดือย ก่อदान ก่อใบเลื่อม ก่อก้น ก่อหุ้ม (*Lithocarpus Oxycarpus*) ก่อหิม (*L. auriculatus*) และอื่น ๆ อีกหลายชนิด ทั้งยังมีไม้ตระกูลโอ๊ก (*Quercus*) ขึ้นปะปนอยู่ด้วย

ป่าดิบเขา ถึงแม้จะมีปริมาณของชีวมวล (biomas) น้อยกว่าป่าดงดิบทั่ว ๆ ไป แต่สัดส่วนของการสะสมตัวของความอุดมสมบูรณ์ (nutrients) ตามชั้นฮิวมัส (humus layer) และในดินมีปริมาณมากกว่า ชาวไทยภูเขาสามารถใช้พื้นที่ปลูกพืชไร่ ๆ ได้หลายปีกว่าดินจะเสื่อม (Grandstaff, 1980 อ้างแล้ว)

การใช้ที่ดินของชาวไทยภูเขาเผ่าลีซอบ้านแปกแซมจากอดีตถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่ใช้ทำไร่เลื่อนลอยหรือการเกษตรแบบจารีตประเพณี มีการตัดโค่นป่า ถางป่า เผาป่า เก็บใบทุกระดับ ความสูง รอบ ๆ และใกล้ชุมชนเพื่อนำพื้นที่มาใช้ในการเพาะปลูกแบบยังชีพ มีร่องรอยของการทิ้งเป็นไร่ร้างอยู่ทั่ว ๆ ไป มีพื้นที่ส่วนน้อยโดยเฉพาะยอดเขาและสันเขาสูงยังคงหลงเหลือป่าไม้ อยู่บ้าง อย่างไรก็ตาม ผลกระทบที่เกิดจากการทำไร่เลื่อนลอยนอกจากจะเป็นการทำลายป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์แหล่งต้นน้ำลำธารแล้ว ยังเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ เป็นต้นว่า บริเวณพื้นที่สูงลาดไหล่เขาที่มีความลาดชันเกิน 35 เปอร์เซ็นต์ขึ้นไป เมื่อโค่นถางป่า เผาป่าที่ปกคลุมพื้นที่แล้วใช้พื้นที่ทำการปลูกพืชต่าง ๆ เมื่อฝนตกลงมาก่อให้เกิดการไหลบ่าอย่างรุนแรง ชะล้าง กัดเซาะผิวหน้าดินให้สึกกร่อน พังทลาย น้ำพัดเอาผิวหน้าดินที่อุดมสมบูรณ์รวมทั้งฮิวมัสที่สะสมตัวอยู่บนผิวดิน การเผาป่าทำลายทั้งฮิวมัส จุลินทรีย์ต่าง ๆ ในดินด้วย การชะล้างพังทลายของผิวดินในแต่ละปีจึงมีปริมาณมาก ๆ ซึ่งเหตุผลเหล่านี้ยืนยันได้จากการศึกษาของ Humi et al (1983) เขาได้ทดสอบ ตรวจวัด และวิเคราะห์ตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยศึกษาบริเวณไร่ของชาวลีซอบ้านแม่เหมืองหลวง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากผลการศึกษาพบว่า การใช้พื้นที่ที่มีความลาดชันระหว่าง 20 – 50 เปอร์เซ็นต์ เมื่อฝนตกลงมาเกิดการไหลบ่า ชะล้าง กัดเซาะ ผิวดินและพัดพาดินไปกับน้ำ ประมาณ 40 ตัน/ไร่/ปี จะเห็นได้ว่าเป็นความสูญเสียมหาศาล และเมื่อมีการใช้ที่ดินซ้ำในปีต่อ ๆ ไป ดินชั้นบนที่อุดมสมบูรณ์ถูกน้ำชะล้างพังทลายไป เหลือดินชั้นล่างที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ทำให้การปลูกพืชไร่ต่าง ๆ ในปีถัดไปได้ผลผลิตต่ำลงไม่

คุ้มกับการลงทุน ทั้งเวลา แรงงาน และอื่น ๆ เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการโยกย้ายพื้นที่เพาะปลูกไปยังบริเวณอื่นต่อไป

ผลจากการทำไร่เลื่อนลอย วัชพืชหลายชนิด โดยเฉพาะหญ้าคา (*Imperata cylindrica*) สาบเสือ สาบหมา (*Eupatorium* sp.) จะแพร่กระจายเข้าไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ชาวไทยภูเขาทำไร่เลื่อนลอยต้องย้ายที่บ่อย ๆ เพราะไม่สามารถกำจัดวัชพืชได้ทันต่อการเจริญเติบโตของพืชไร่ ก่อให้ได้ผลผลิตต่ำเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม วัชพืชเหล่านี้เมื่อถึงฤดูแล้งเดือนมีนาคม เมษายน จะแห้งตาย เมื่อไฟไหม้ป่าก็จะลุกลามเข้าไปในไร่ทั้งยังลุกลามไปยังป่าข้างเคียงหรือไร่ร้างทุก ๆ ปี การเกิดไฟป่าดังกล่าวทำให้ลูกไม้และต้นไม้อเล็ก ๆ ไม่สามารถแพร่กระจายเข้าไปเจริญเติบโตตามธรรมชาติได้ แต่บางแห่งมีการควบคุมไฟป่าโดยความร่วมมือของหน่วยงานรัฐและชาวบ้านในพื้นที่ช่วยทำแนวกันไฟและป้องกันไฟป่าติดต่อกันมาหลาย ๆ ปี บริเวณไร่ร้างเหล่านี้ก็จะมีต้นไม้ต่าง ๆ แพร่กระจายเข้าไปเจริญเติบโตและกลายเป็นป่าธรรมชาติต่อไป (ประหยัด ปานดี, 2532)

ประเด็นปัญหาที่เกิดจากการทำไร่เลื่อนลอยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การบุกรุกทำลายป่า โค่นถางป่าบริเวณพื้นที่แหล่งต้นน้ำลำธาร ซึ่งปรากฏทั่ว ๆ ไปในขอบเขตของการใช้ที่ดินของชาวไทยภูเขาทั้งหลาย ผลที่เกิดขึ้นในช่วงฤดูฝนเมื่อฝนตกลงมามาก ๆ การไหลบ่าของน้ำจะมีมากและรุนแรงทำให้เกิดอุทกภัยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ น้ำไหลบ่าเข้าท่วมพื้นที่เกษตรและชุมชนเมืองเกิดความเสียหายอยู่บ่อย ๆ ทั้งนี้เพราะขาดป่าไม้ที่คอยช่วยซับน้ำ อุดน้ำ ชะลอการไหลบ่าของน้ำให้ช้าลงและเมื่อสิ้นสุดฤดูฝน น้ำในลำห้วยลำธารก็จะลดปริมาณลง บางแห่งไม่มีน้ำไหลในฤดูแล้ง ก่อให้เกิดภาวะขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภคและการเกษตร สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนที่อาศัยทั้งบริเวณต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำได้รับผลกระทบจากภาวะขาดแคลนน้ำ ปัจจุบันได้มีการรณรงค์ปลูกป่าอนุรักษ์ป่าบริเวณต้นน้ำลำธาร มีการจัดสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น (ฝายแม้ว) ของแต่ละหมู่บ้าน โดยการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐและองค์กรเอกชน อาศัยแรงงานชาวบ้านในพื้นที่ แรงงานจ้างบางส่วน จัดสร้างฝายดังกล่าว ช่วยเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับป่าและการฟื้นตัวของป่า ทำให้มีน้ำไหลในลำห้วยลำธารตลอดปี (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2548)

สรุป ปัญหาการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงในระบบของการทำเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยหรือเกษตรแบบจารีตประเพณี ที่มีการใช้ที่ดินปลูกพืชระยะยาวและปล่อยทิ้งเป็นไร่ร้างยาวนาน มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่ โค่นถาง เผาป่า เพื่อใช้ที่ดินเพาะปลูกเพื่อยังชีพ พื้นที่สูงและเขตภูเขาที่มีไร่เพาะปลูกน้อย จำเป็นต้องใช้พื้นที่ที่มีความลาดชันมาก ๆ รวมทั้งพื้นที่บริเวณต้นน้ำลำธาร ผลกระทบที่ตามมาเกิดการพังทลายของดิน การกัดเซาะผิวหน้าดิน การชะล้างความอุดม

สมบูรณ์โดยน้ำเป็นตัวการสำคัญ เมื่อดินเสื่อมการเพาะปลูกไม่ได้ผลจึงต้องโยกย้ายไปหาที่แหล่งใหม่ นอกจากการปลูกพืชอาหารและในอดีตยังมีการปลูกฝิ่นอย่างกว้างขวาง เป็นที่มาของรายได้ที่สำคัญ การบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่จึงกระทำกันอย่างกว้างขวาง แม้ปัจจุบันรัฐได้ประกาศให้การปลูกฝิ่นเป็นพืชเสพติดที่ผิดกฎหมาย รัฐและหน่วยงานต่าง ๆ ได้หาทางช่วยเหลือกลุ่มชาวเขาที่ปลูกฝิ่น จัดหาพืชบางชนิดที่เหมาะสมและมีราคาดีทดแทนการปลูกฝิ่น

ในระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐไม่มีนโยบายที่เด่นชัดในเรื่องการแก้ปัญหาของประชากรที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงว่าจะดำเนินการอย่างไรที่จะหยุดยั้งการตัดไม้ทำลายป่า ทำลายแหล่งต้นน้ำลำธารรวมทั้งสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ทำให้ระบบนิเวศโดยทั่วไปเปลี่ยนแปลงไป และการที่จะอพยพกลุ่มชนเหล่านี้ลงสู่พื้นราบกระทำได้ยาก เพราะพื้นที่ราบในภาคเหนือมีจำกัด หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องได้พยายามเร่งรัดให้มีการปลูกป่าเพื่อรักษาแหล่งต้นน้ำลำธารยังประสบปัญหา ซึ่งเกิดจากแรงกดดันในเรื่องที่ดินทำกินของชาวไทยภูเขา มีการเผาทำลายป่าปลูกใหม่อยู่บ่อย ๆ ซึ่งรัฐจะต้องรีบดำเนินการแก้ไขต่อไป

2.5 ความเชื่อเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชาวลีซอ

การตั้งถิ่นฐานของชาวลีซอส่วนใหญ่จะอยู่ในระบบนิเวศพื้นที่สูงและภูเขา ในระดับความสูงตั้งแต่ 1,000 เมตร ขึ้นไปถึง 1,500 เมตร และประกอบอาชีพหลักคือการทำไร่เลื่อนลอย ระบบการเกษตรดังกล่าวต้องอาศัยพื้นที่จึงได้ตัดโค่นป่า ถางป่า เผาป่า เพื่อการเพาะปลูกแบบยังชีพ

การเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน ชาวลีซอมักจะเลือกที่ตั้งเป็นไหล่เขาและสร้างบ้านตามแนวภูเขา ให้ความยาวของตัวบ้านทอดขนานแนวภูเขา หันประตูบ้านออกจากด้านภูเขา ซึ่งภูเขาจะช่วยกำบังลม แม้จะเกิดพายุใหญ่บ้านก็ไม่ถูกแรงลมปะทะไม่เป็นอันตรายต่อตัวบ้านและผู้อยู่อาศัย

เมื่อเลือกที่ตั้งหมู่บ้านได้แล้ว ชาวลีซอจะช่วยกันสร้างศาลเทพเจ้าประจำหมู่บ้าน เรียกว่า อาปาโหมฮี เพื่อที่ อาปาโหม จะช่วยคุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข และการสร้างบ้านเรือนจะสร้างให้บ้านซ้อนกัน แต่จะไม่ให้ประตูบ้านตรงกัน ซึ่งชาวลีซอเชื่อกันว่า หากประตูบ้านตรงกันเคราะห์ร้ายจากบ้านหนึ่งจะออกไปอีกบ้านหนึ่งทันที ดังนั้น การสร้างบ้านจึงให้เหลื่อมกัน

ความเชื่ออีกเรื่องหนึ่งในการสร้างที่อยู่อาศัยของชาวลีซอ กล่าวคือ ผู้ที่มีอายุน้อยจะสร้างบ้านอยู่ด้านล่างของผู้อาวุโสไม่ได้ ให้ผู้อาวุโสกว่าตั้งบ้านเรือนอยู่ด้านล่าง เชื่อว่า ผู้อาวุโส

จะช่วยค้ำจุน อุ้มชู คนหนุ่ม เบกคนหนุ่มกว่าไว้ แต่ถ้าคนหนุ่มสร้างบ้านอยู่ด้านล่างจะเบกหรือช่วยเหลือผู้อาวุโสไม่ไหว (เดือนใจ ดิเทศก์, 2537)

อย่างไรก็ตามความเชื่อในเรื่องทรัพยากร ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมของชาวลีซอเชื่อและนับถืออำนาจเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่า ผีหรือเทพเจ้าชื่อ หวู่ซา เป็นผู้สร้างโลก และให้บรรดาเทพเจ้าหรือผีต่าง ๆ เรียกว่า หนี (เหน่) เป็นผู้ดูแลคุ้มครองทรัพยากร ลีซอให้ความเคารพอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ หากต้องการใช้ทรัพยากรจะต้องขออนุญาตจากเทพเจ้าหรือผีที่เป็นผู้ดูแลทรัพยากรก่อนจึงจะมีสิทธิใช้ (สัจฉิตา กาญจนพันธุ์, 2547)

ชาวลีซอมีประเพณีในการรักษาป่าของผีเจ้าเมือง เรียกว่า อาปา โหมฮี และป่าหัวน้ำ เชื่อกันว่าบ้านทุกหลังของชาวลีซอจะต้องหันหลังให้ผีเจ้าเมืองหรือผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง เพื่อให้ผีปกป้องคุ้มครองและห้ามมิให้ทำการเกษตรในพื้นที่ดังกล่าว (วิเชียร อันประเสริฐ, 2544)

ผีที่เป็นเจ้าของทรัพยากรคือ อี้ด้ามา และ มีชื่อสี่อะ คูแลร์กษาป่า ใครจะไปแผ้วถางใช้ประโยชน์ได้แต่ต้องขอสติขการใช้และขออนุญาตผีที่ดูแลพื้นที่ก่อน ส่วนสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและไม่มีใครอ้างสิทธิเป็นเจ้าของและไม่มีการจัดการ เรียกว่า อะมาเกือหมะงา จัดเป็นของสมาชิกในชุมชน ทุกคนมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรและใช้ประโยชน์ เช่น ป่า ต้นไม้ สมุนไพรของป่า น้ำในลำห้วย ชาวลีซอถือว่าทรัพยากรนี้เป็นของผีที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่ถ้าหากต้องการใช้ประโยชน์จะต้องทำพิธีบวงสรวงขออนุญาตผีก่อน แต่มิใช่ทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวม หรือที่ชาวบ้านจัดสร้างขึ้นมา เช่น ทางเดิน ที่พักริมทาง น้ำประปาหมู่บ้าน ศาลผีเสื้อบ้าน (วิเชียร อันประเสริฐ, 2544 อ้างแล้ว)

งานการศึกษาของ วิเชียร อันประเสริฐ ได้เสนอในเรื่อง ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยราชการที่รับผิดชอบในการดูแลป่าในเขตอุทยานแห่งชาติ ต่างฝ่ายต่างอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ป่า ชาวลีซอซึ่งด้อยอำนาจกว่าได้ปรับใช้ความเชื่อของตนในการอ้างสิทธิเหนือพื้นที่นั้น ด้วยการสร้างความหมายใหม่ให้แก่พื้นที่นั้นว่าเป็นพื้นที่ของชุมชน มิใช่พื้นที่ของรัฐ ชาวลีซอประกอบพิธีกรรมเรียกว่า อี้ด้ามาลัวะ เพื่อคืนผืนป่าให้แก่เทพเจ้าอี้ด้ามา เป็นเทพเจ้าแห่งขุนเขาเจ้าของป่า หมายถึงการประกาศให้สมาชิกชุมชนรวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ได้รับเชิญมาร่วมพิธีทราบและยอมรับทั่วกันว่า พื้นที่ป่าอนุรักษ์นั้นแท้ที่จริงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเทพเจ้าของชาวลีซอเป็นเจ้าของ ชุมชนมีสิทธิและหน้าที่ช่วยกันดูแลรักษาผืนป่าต่อไป

2.6 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

2.6.1 ประชากร ชุมชนบ้านแปกแซมมีประชากรทั้งสิ้น 506 คน แยกเป็นเพศชาย 279 คน เพศหญิง 227 คน จำนวนหลังคาเรือน 94 หลังคาเรือน (เอกสารบรรยายสรุปของ อบต. เชียงหลวง, 2551) ในจำนวนนี้มีประชากรแฝงที่ลักลอบเข้ามาอาศัยอยู่ หรือประชาชนในพื้นที่ ได้นำญาติจากประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาอยู่ด้วยและยังไม่ได้รับสัญชาติ

2.6.2 การคมนาคมขนส่ง จากอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ผ่านอำเภอแม่ริม อำเภอแม่แตง อำเภอเชียงดาว แยกทางซ้ายเข้าสู่เมืองงาย เลี้ยวซ้ายเข้าสู่หมู่บ้านแม่จา ไปอีก 56 กิโลเมตร เข้าสู่อำเภอเวียงแหง สภาพเส้นทางผิวการจราจรลาดยาง จากนั้นเดินทางต่อไปยังบ้านเปียงหลวง 16 กิโลเมตร และเดินทางเข้าสู่พื้นที่โครงการฯ บ้านแปกแซมอี 11 กิโลเมตร รวมระยะทางประมาณ 172 กิโลเมตร ใช้ระยะเวลาในการเดินทางประมาณ 4 ชั่วโมง ถ้าเดินทางโดยเฮลิคอปเตอร์ประมาณ 45 นาที ในฤดูฝนนั้นการคมนาคมค่อนข้างลำบากเนื่องจากเส้นทางบ้านเปียงหลวงถึงโครงการฯเป็นเส้นทางลาลองมีสภาพเป็นโคลนในบางจุด จึงความใช้รถยนต์ขับเคลื่อน 4 ล้อ ในการเดินทางส่วนชุมชนหมู่บ้านแปกแซมมีที่ตั้งห่างจากโครงการฯ ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร เส้นทางเป็นพื้นถนนดินบดอัด ไม่สะดวกในการเดินทางในฤดูฝน รวมระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 174 กิโลเมตร

2.6.3 การศึกษาและสาธารณสุข การศึกษาประชาชนในหมู่บ้านแปกแซม ผู้ใหญ่มากส่วนมากไม่ได้รับการศึกษา ส่วนเด็ก ๆ ได้รับการส่งเสริมให้ได้รับการศึกษาบางส่วน ภายในหมู่บ้านมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและศูนย์การเรียนชุมชนบ้านแปกแซม ซึ่งจัดขึ้นโดยองค์การบริหารส่วนตำบลเปียงหลวง 1 แห่ง และภายในโครงการสถานีสาคิตฯ มีอีก 1 แห่ง เพื่อรองรับเด็ก ๆ ที่ติดตามพ่อแม่เข้ามารับจ้างทำงานในโครงการฯ โดยโครงการฯ ได้รับเด็กเหล่านั้นมาดูแลและให้การศึกษาไปด้วย เด็กอีกส่วนหนึ่งลงมาพำนักอาศัยในเขตตัวอำเภอเวียงแหงเพื่อรับการศึกษาที่โรงเรียนเวียงแหงวิทยาคม และอีกส่วนเข้ารับการศึกษาสงเคราะห์บ้านนามนเป็นสถานศึกษาที่มีการจัดการเรียนการสอนและมีที่พักให้นักเรียนประจำด้วย

ด้านการสาธารณสุข บ้านแปกแซมไม่มีสถานีนอนามัย เมื่อมีการเจ็บป่วยก็จะทำการรักษาตนเองภายในหมู่บ้าน โดยจะยึดพิธีกรรมทางผีเป็นหลัก เมื่ออาการเจ็บป่วยมีอาการหนักก็จะนำมาขอรับการรักษาจากหน่วยทหารที่อยู่ในพื้นที่หรือหน่วยทหารของโครงการสถานีสาคิตฯ หรือไม่ก็นำลงมารักษาที่โรงพยาบาลเวียงแหง องค์การบริหารส่วนตำบลเปียงหลวงร่วมกับเจ้าหน้าที่ของโครงการได้เข้าไปให้ความรู้ด้านการสาธารณสุขและทำการตรวจรักษาอยู่เป็นประจำ และทุกครั้งมีส่วนร่วมใช้แทบทุกครั้งเรือน

2.6.4 วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ประชาชนท้องถิ่นบ้านแปกแซมได้มีการนับถือผีมาโดยตลอด โครงการฯมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นของพวกเขาเองค่อนข้างมาก อาทิ ทางด้านการแต่งกายชุมชนเผ่าลีซอ โดยเฉพาะผู้หญิงจะมีการแต่งกายเป็นประจำและหากเป็นวันเทศกาลปีใหม่ก็จะมีชุดอีกลักษณะหนึ่งซึ่งมีความสวยงามและมีความละเอียดอ่อน ประณีตบรรจงในการตัดเย็บ การอนุรักษ์ประเพณี พิธีกรรมที่สืบทอดกันมาจากรบรรพบุรุษมาสู่คนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน และมีความแน่วแน่มที่จะอนุรักษ์ให้คงอยู่ได้อีกยาวนาน แม้ว่าปัจจุบันจะมีวัฒนธรรมเมืองซึ่งมากับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจสังคมก็ตาม

สรุป พื้นที่ศึกษาบ้านแปกแซม หมู่ที่ 6 ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีอาณาเขตชายแดนไทย - พม่า ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวเขาเผ่าลีซอ และความเป็นมาของชาวเขาเผ่าลีซอได้มีมานานแล้ว ได้มีการอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตไทย โดยมากจะอาศัยอยู่บนพื้นที่สูงตามไหล่เขา มีการกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ภาคเหนือของไทย ชาวเขาเผ่าค่อนข้างที่เคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณี โดยมากจะนับถือผีเป็นหลักในตอนหลังได้มีกลุ่มคริสต์ศาสนาเข้าไปเผยแพร่ มีการยอมรับกันบางส่วน ทางด้านเศรษฐกิจและรายได้ส่วนมากได้มาจากการเกษตรเป็นหลัก มีการปลูกพืชไร่ เช่น ข้าว ข้าวโพด ถั่วแดง พืชผักต่างๆ ด้านการปกครองจะมีผู้นำชนเผ่าหรือเรียกว่าหัวหน้าหมู่บ้าน ปัจจุบันการปกครองของไทยเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการจึงมีการคัดเลือกผู้นำหมู่บ้านที่เป็นทางการเรียกว่า ผู้ใหญ่บ้าน ปัจจุบันมี นายมนัส เล่าयीปา เป็นผู้ใหญ่บ้าน ลักษณะของหมู่บ้านแปกแซมตั้งอยู่ พื้นที่ลาดเชิงเขา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 1,288 เมตร สภาพภูมิอากาศฤดูฝนมีฝนตกชุก ฤดูร้อน มีระยะเวลาค่อนข้างสั้น ส่วนฤดูหนาวจะมีความยาวเพราะตั้งอยู่บนพื้นที่สูง แต่เดิมชาวเขาเผ่ามีลีซอได้มีการทำไร่เลื่อนลอย การคมนาคมจากตัวเมืองเชียงใหม่ถึงหมู่บ้านแปกแซม ระยะทาง 174 กิโลเมตร ถนนคดเคี้ยวตามไหล่เขาสูงชัน ช่วงจากหมู่บ้านเปียงหลวงถึงบ้านแปกแซมถนนลูกรังและขึ้นเขาสูงเป็นช่วงที่การเดินทางลำบากมากยิ่งในฤดูยิ่งลำบากขึ้นอีก ส่วนด้านการศึกษาในหมู่บ้านมีศูนย์การศึกษาและรับเลี้ยงเด็ก 1 แห่ง ด้านการสาธารณสุขไม่มีสถานอนามัย ถ้ามีการเจ็บป่วยจะพึ่งพิงพิธีกรรมทางผี หากรักษาไม่หายก็จะนำมารักษาที่โรงพยาบาลเวียงแหง เมื่อได้มีโครงการสาธิตฯ เข้าไปตั้งเพื่อจัดการด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตลอดจนการพัฒนาส่งเสริมในชาวเขาในบริเวณพื้นที่รอบ ๆ โครงการสาธิตฯ ได้มีโอกาสมีงานทำ มีรายได้และได้รับการเรียนรู้แนวทางการเกษตรที่ถูกต้อง